سیاچەمانە (سیاجامەگان)ە

جەلیل عەباسی

هاوڕێی زێدە ئازیزم کاک عادل محەمەد پوور بابەتێکی مێژوویی، هونەریی بەناونیشانی (سیاوچەمانە، حەنجەرەی بێگەرد) لە لاپەڕە ١٩٣ تا ٢٠١ی ژمارە ١٠٧ی نیسانی ٢٠٠٠ی گۆڤاری (ڕامان)دا بڵاو کردۆتەوە کە بە پێویستم زانی سەرەڕای دەسخۆشی لە بەڕێزیان، سەرنجێکی تیرۆژئاسای خۆمی باوێمەسەر کە پێمـوایە دەبێتە هەوڵێک بۆ دەوڵەمەندترکردنی نووسینە جوانەکەی ئەو دۆستە بەڕێزەم.

پێش هەموو شتێک دەبێ دڵخۆشی خۆم دەرببڕم و دەسخۆشییەکی دۆستانەی لێ بکەم کە دوو وشەی هەرە جوان و ڕەسەن و پڕمانای هەورامی (وەک تازەگەرییەک) خستوونەتە ناو نووسینەکەیەوە کە زۆر بەجێ و پڕ بەپێستی مەسەلەکەن و دەبێ لە نووسینەکانماندا بەکاریان بهێنین، ئەوانیش: (پەیلوای) و (گلێرگە)ن.. پەیلوای لەجێی (بۆچوون) و گلێرگە لەجێی (جڤات، ئەنجومەن) کە سەرەڕای لەباری و ڕەسەنایەتی و واتای پڕ بەپێستیان و باری مۆسیقاییان لە ڕستەدا، پیشاندەری دەوڵەمەندیی زمانی کوردی و بەتایبەتی دیالیکتی هەورامین و دەیسەلمێنن کە زمانی کوردی زمانێکی زیندوو، دەوڵەمەند و شیاوی پێشکەوتنە لە سەرجەم بوارە جۆربەجۆرەکاندا.. من لەلای خۆمەوە ئەو دوو وشە جوانە بەناوی کاک (عادل)ەوە لە مێژووی نووسینی کوردیدا تۆمار دەکەم و پاشان دێمە سەر ناوەرۆکی نووسینەکەی بەڕێزیان: (سیاوچەمانە، حەنجەرەی بێگەرد):...

کاک عادل لە سەرەتای نووسینەکەیدا سەرەڕای ئاماژەیەک بەو کارانەی کەلە مەڕ مۆسیقای کوردی کراون، گلەیی لەوەدەکات کە هیچ تۆژینەوەیەک لەو بوارەدا کامڵ و گشتگیر و هەمەلایەنە نەبووە و بەتایبەتیش بواری هونەریی هەورامان فەرامۆش کراوەو... تا دێتە سەر کارەکەی حەمەی حەمە باقی و دەڵێت: «کتێبی مێژووی مۆسیقای کوردی نووسینی بەڕێز محەمەدی حەمەباقی، وتمان تا ڕادەیەک مەبەستەکەی پێکاوەو.... بەڵام لەمەڕ سیاچەمانەو شیکاری پێکهاتەی ئەم دەستەواژە، تووشی هەمان دووپاتکردنەوەی دیتران هاتووە و نەیتوانیوە جەوهەرو چییەتی ئاواز و مۆسیقای ئەو چەمکە کە گرێدراوە بەهەمان ڕواڵەتی قامووسی ئوسلووبەکەوە، پێناسە بکات.»

من لە پشتیوانی ئەو ڕایەی کاک عادلدا دەڵێم: کاک حەمەی حەمە باقی نەک هەر نەیتوانیوە ئەوکارە بکات کە مەبەستی کاک (عادل)ە بەڵکو لەمەڕ سیاچەمانە تووشی گەلێ چەواشەیی و بۆچوونی ناڕاست و نازانستیانە هاتووە و من پێشتر لە هەفتەنامەی ئاویەر و لە ڕەخنەیەکدا لەسەریم نووسیوەو بەرپەرچی هەڵە زۆر و هەمەلایەنەکانیم داوەتەوە، بڕوانە: (چاوێک لە مێژووی مۆسیقای کوردی و.../ ج. قەقنەس/ ژمارە ٢٣ی ٢٥/ ١١/ ١٣٧٦ (١٩٩٧ز)ی هەفتەنامەی ئاویەر).

کاک عادل لە بەشێکی دیکەی بابەتەکەیدا ئاوڕ لە بواری شارستانیەت و دیموکراسییەتی سەردەمی ماد دەداتەوە و دەڵێت: «... بەڵکو بە وتەی هیرۆدۆت مادەکان خاوەنی گلێرگە و جڤینگەیەکی خەڵکی بوون و بێگومان شورای (شیوخ، پیاوماقووڵان) پێکهاتبوو لە باشترین تاک. لە ئاڤێستاشدا لەسەر ئەم چەشنە شۆرا و دانیشتنە خەڵکیانە بەناو (هەنجومەن) باس کراوە:

بەڕای من ئەگەر لەجیاتی وشەی (خەڵکی) و (خەڵکیانە) (جەماوەری) بنووسیبا زۆر جوانتر دەبوو، پاشان وشەی (هەنجومەن) لە ئاڤێستادا، دروستەکەی (ئەنجومەنە)یە نەک هەنجومەن و ڕاستیشە کە بۆ ئەنجومەن و گلێرگە بەکاربراوە، من لە بەشێک لە ستوونەکانی (فەرهەنگی یەسنا)دا ڕاڤەی ئەو چەمکەم کردووە و بەتێروتەسەلی واتاو ناوەڕۆکی (ئەنجومەنە)م شی کردۆتەوەو گوندی (هەجمنە)ی لای سەوڵاوای مەریوانم پێیەوە گرێداوە، بڕوانە: (فەرهەنگی یەسنا- هەجمنە- هەفتەنامەی گوڵان، ژمارە ٤٢٨ی ١٠/٤/٢٠٠٣).

نووسەر لە باسی خەت و ڕێنووسی کۆندا ئاوڕ لە ئاڤێستا دەداتەوە و دەڵێت: «ئاڤێستا کتێبی ئایینی زەردەشت کە سەرەتاکەی بۆ پتر لە هەزار ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، لە پێنج بەش پێکهاتووە: ١- گاسەکان ٢- یەسنا ٣- وردە ئاڤێستا ٤- ویسپەرد ٥- ڤەندیداد»

یەکەم، مێژووی ئاڤێستا بە ڕوونی دەگەڕێتەوە بۆ (١٧٦٨)ی پێش زایین کە بە هۆی ڕێزدار (زەبیح بەهرۆز)ی پسپۆڕی ماتماتیک و ئەستێرەناسی و شارەزای مێژووی زەردەشت سەلمێنراوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (لاپەڕە ٢٠ی کتێبی ئاڤێستا لە مێژینەترین سروودی کورد/ بەرگی یەکەم، گاتەکان/ جەلیل عەباسی/ ئاراس ٢٠٠٣).

دووەم، ئاڤێستا کتێبی پیرۆزی ئایینی زەردەشت نەک پێنج بەش، بەڵکو شەش بەشە و ئەوانیش بە دروستی بریتین لە: ١- گاتا ٢- یەسنا ٣- یەشت ٤- ڤیسپێرەد ٥- ڤەندیداد ٦- وردە ئاڤێستا.

کاک عادل بەشی (یەشت)ی لەبیرکردبوو و هەرواش جگە لە تێکەڵکردنی بەشەکان ناوی بەشی چوارەم (ڤیسپێرەد)ی بە هەڵە بە ویسپەرد نووسیبوو، ئەم ناوە لە دوو وشەی ئاڤێستایی پێکهاتووە: (ڤیسپێ) بە واتای (سەرجەم، هەموو، تەواو) و (ڕەد، ڕەت، ڕەتوو) بە واتای (دلێر، زانا، بەخیرەت) و سەرجەم وشەکەش واتای (هەموو زانا و دلێرەکان) دەگەیەنێت.

دوای ئەم بڕگەیە لەسەر گاتەکان دەڕوات و لەبەشێکی قسەکانیدا دەڵێت: «... تا دەگاتە ئەم نەوەیە کە ئێستاش لەسەر زاران گۆ دەکرێت، بەڵام ناونیشان و شمەکێکی تریان بۆ دیاری کراوە و بە هۆرە و سیاوچەمانە و لاوژە و لاوک و... نێوزەد کراون...»

دروستتر وابوو کە لە جێی (لاوژە)، (قەتار)ی بنووسیبا یا هەر هیچ نەبێ ئەویشی لەبیر نەکردبا، لە ڕاستیدا گاتاکانی ئەشوو زەردەشتی ڤەخشوەر لەم سەردەمەدا بە چڕی خۆیان لە هۆرە و سیاچەمانە و قەتاردا دەبیننەوە، قەتار هەمان (گاتار)ە و لەخودی گاتەکان وەرگیراوە کە بەداخەوە دواتر تووشی ئەو گۆڕانە تەعریبییە هاتووە و کراوەتە (قەتار).

لە بەشێکی دیکەدا باس لە چۆنیەتی وتنەوەی شیعر بە هەوا و ئامێرێکی مۆسیقایی دەکات و دەنووسێت:

«خۆشبەختانە ئەم دابە لە کولتووری کوردیدا پارێزراوە، گۆرانیبێژان و سترانچڕان و هۆرەکەران و سیاوچەمانە بێژان...»

ئەو چەشنە ناولێنانە دروست نییە، بەڵکو لە ڕاستیدا دەبێ بڵێین: گۆرانیبێژ، سترانبێژ، هۆرەچڕ و سیاچەمانە چڕ نەک بەو شێوازەی کاک عادل، چونکە پاشگری (بێژ، وێژ) بۆ گۆرانی و ستران و لاوک و حەیران بەکار دێت و پاشگری (چڕ)یش بۆ سیاچەمانە و هۆرە و قەتار.

کاک عادل وشەی (گۆسان)ی لە بابەتەکەیدا زۆر بەکارهێناوە و لەبەشی شیکار و لێکدانەوەی ئەو وشەیەشدا دەڵێت: «... گۆسان کە لە توخمی گۆ+ سان پێکهاتووە (گەو: گەور، گبر) یا گاور... سان- یش بە دوو واتا بەکار براوە یەکەم بەمانای سوڵتان کەواتە مانای ئەوەڵ گەورسان بەپێی یاسای فڕێدانی فۆنۆلۆژی- ر- قرتاوە بووەتە گۆسان یانی کەسێ یا کەسانێک کە هونەرمەند بوون، هونەری گۆرانییان بۆ (سانەکان) سوڵتانەکان و شالیارەکان چڕیوەتەوە.... واتای دووەم: گەورسان: گەوسان= گەور، گاور+ پاشگری شوێن (سان) جێگای گاورەکان و نیسبەت بە گاورەکان- وەک دەڵێین گەوسان لە هەردوو واتادا، گەوسان لەگەڵ گۆرانی (گەور+ ان+ی)دا کە هەموو چەشنەکانی مۆسیقای کوردییە یەک دەگرێتەوە کە لەسەر ئەم پەیوەستە هەردوو توخمەکە (گۆسان و گۆرانی) لە ڕەگی (گەور)ەوە وەرگیراون کە دوو شەقڵی زمانەوانین بۆ گرێدانیان بە (گۆران)ەکانەوە».

نەمتوانی سەرسوڕمانی خۆم لەو بۆچوونە سەیرەی کاک عادل بشارمەوە! ناشزانم کاک عادل ئەو یاسایەی لە کوێ هێناوە و پشتی بە چ بەڵگە و فاکتێکی زمانەوانی، ئەقڵانی، مێژوویی، مۆسیقایی و... بەستووە؟!

یەکەم، گۆسان نییە بەڵکو (گاسان/ گاسانیک)ە واتە گاتا شێوە، لیریک و مۆسیقایی و هارمۆنیک وەکو گاتەکان. دووەم، گۆسان بەو واتایە نییە کە کاک عادل بۆی دەچێت و هیچ پێوەندییەکیشی بەسان و سوڵتان و...ەوە نییە هەروەک وشەی یەکەمیش هیچ پێوەندییەکی بە گەور و گاور و...ەوە نییە، گەر لە ڕاستیدا (گەئۆ)یە بە واتای ژیان، گیان، زیندوو دێت و زۆر دوورە لەو لێکدانەوەیەی کاک عادل. سێیەم، گۆرانی بەو شێوەیەی لای کاک عادل (گەور+ان+ی) نییە، بەڵکو هەرهەمان وشەیە کە وەکو خۆی بەکاردێت و وەک خۆی ماوەتەوە، بەشێک لە بۆچوونەکەی لەمەڕ گۆران و گۆرانی ڕاستە و گۆرانی لە ڕاستیدا واتە لەحن و هەوای مۆسیقایی تایبەت بە (گۆران)ەکان. هیچ شتێک لەم شیعرە مێژینەیەی یارسانەکان ڕاستیی مێژوویی ئەم بۆچوونەمان ناسەلمێنێ:

گۆرانی هۆرە سیاچەمانە
قەدیم یادگار قەم کوردانە

کاک عادل لە بەشێکی دیکەی بابەتەکەیدا دەچێتە سەر شیکاری چەمکی سیاچەمانە و دەنووسێت: «لە دەقە کۆنەکانی یەسنا و گاسەکاندا بە ڕاشکاوی ناوێک لە دەستەواژەی سیاوچەمانە نەبراوە، ئەم ناوە ڕەنگە دواتر بەهۆی هەوێنی ئەوین و خۆشەویستی و زاتی جوانی ئافرەتەوە بۆ داتاشرابێ،... لە ڕاستیدا ناوەرۆکی ئەم چەمکە هەمان شێوەی ساکارەکەی مامۆستا گۆرانە:

سیاوچەمانە سیاوچەمانە
هەورامان جێگای سیاوچەمانە

بە پێچەوانەی باوەڕی هەندێ توێژکار کە دەڵێن... سیاوچەمانە وشەیەکی ناساکارە و پێکهاتووە لە ڕیشەی وشەی سەرە، سیاوچەمانیش لە جامانەوە هاتووە.... هەردووکیان وشەی جامانیان پێک هێناوە کە بە واتای کراسی دەردامان ڕەش... هاتووە... ئەم بۆچوونە بێگومان ناڕاستە و هیچی لەگەڵ دەروونشیکاری ڕەنگەکان و ڕووکردی هەڵوێستکارانەی مرۆڤی هەورامانەوە کە لە نەفسدا مرۆڤێکی جوانپەرستە لە داوێنی دایکی سروشتدا گۆش کراوە و تەبعەن خۆشی لە ڕەنگی ڕەش و تاریک و خەمئامێز نەهاتووە... لێکدانەوەی ئەو دەستەواژەیە بەو واتایەوە کە چەندین ساڵە دەجوێتەوە بەو ئاراستە دەروونشیکاریەوە کە بۆ مرۆڤی هەورامان هاتووە و هیچ بەڵگەیەکیش نییە کە لەپێش ئیسلامدا ئاوا جلوبەرگێک کرابێتە بەر، بەڵکو چەمکی ڕەش پۆشان دیاردەیەکی پاش ئیسلامی و بەهۆگرانی ئەبو موسلیمی خوراسانی دەوترێ....»!

پێشتر زۆرجار و لە زۆربەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا لەسەر واتای (سیاچەمانە)م نووسیوە و سەلماندوومە کە ئەم وشەیە هیچ پێوەندییەکی بە (چاوی ڕەش)ەوە نییە، بەڵکو کورت کراوەی (سیاجامەگان)ە کە دیسان ئەویش

پێـوەندی بە جـوانپـەرسـتی و ئاڵـو واڵا پۆشی مـرۆڤی هەورامانەوە نییەو... ئێستاش دەڵێم گەر ئێمەی کورد وردتر بچینە ناو مێژووی ئایینی ئەشوو زەردەشت و ناو (یەشت)ەکان بە وردبینی بپشکنین، بۆمان دەردەکەوێت کە جلوبەرگی ڕەش لە پێش ئیسـلامـدا هەبووە ئەویش بەمـجـۆرە: مـەزدەک دژی ڕاهێنانەکـانی زەردەشت دەجـوولایەوە و دەسـتـەو گـرووپێکی پێک هێنا کـە (مـەزدەکی)یان پێ دەگـوترێ. ئەم گـرووپە هەمـوو کارەکانیان پێچەوانەی ڕاهێنانەکانی موغ و مۆبدەکان بوو تەنانەت لە جلوبەرگـیـشـدا ئەمـان دژی ڕەنگە سپیەکەی مۆبدان ڕەنگی ڕەشیان هەڵبژارد، دیارە دەبێ سروودێکی تایبەت بەخۆشیان هەبێت جیا لەو لەحنەی مۆبدەکان. ئەو سرووده دواتر ناسرا بە لەحنی تایبەتی سیاجامەگان واتە ڕەشپۆشەکان.... بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (با گـۆرانیـەکـانی هەورامـان..../ جـەلیل عـەباسی/ برایەتی ئەدەب و هونەر/ ژمـارە ٢١٤ی ٢٠٠١/٢/٦). با ئەوەشمان لەبیر نەچێت کە هەمان ئەو دژبەری و دژ ڕاوەستانەی مەزدەک بوو کەوای کرد لە ئاڤێستادا ناوی (زەندیک)ی لێبنرێ کـە تەعـریب کراوەکەی هەمان (زەندیق)ە و بە واتای مورتەد و لەدین هەڵگەڕاوە دێت. بڕوانە: بەشی ٤ی ڤەندیداد و هەرواش یەشتەکانی ئاڤێستا.

کاک عادل لە بەشێکی تری بابەتەکەدا هەر لە درێژەی هەمان باسدا دەنووسێت: «... دەتوانم بڵێم تەنانەت کرکەی سیاوچەمانە بە تەواو جۆرەکانییەوە (خاو و کرژ) تەعبیر لەم چەشنە ڕووکردە جوانیپەرستانە دەکات و....»

ئێمە لە سیاچەمانەدا (خاو و کرژ)مان نییە، بەڵکو خاو و کرژ تەنیا بۆ گۆرانی بەکاردێت کە ئەویش وەک گوتمان جیایە لە سیاچەمانە، دەڵێین (گۆرانییەکی خاو) واتە گـۆرانیـیـەکی ئارام و هێـمن و کـە دەشـڵـێین (گـۆرانیـەکی کـرژ) واتە بەزمـێکی شـاد و توند کـە دەکـەوێتـە نێـوان چەپڵـە و وردەبەزمـەوە. بەڵام بۆ سیـاچەمـانە چەمکگەلی وەک: (دەرەیی و سەحەری، بەرزەچڕ و...) بەکاردەبەین و جۆری هەوا و لەحنەکەیان پێ دیاری دەکەی جارێکی تر دەستخۆشی لە دۆستی هێژام کاک عادل دەکەم و هیوای درەوشانەوەی زۆرتری بۆ دەخوازم.